

IVAN HALÁSZ

Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*Bratislava, Kalligram, 2011. 233 p.*

Národnostné hnutia etník, ktoré žili v 18.–19. storočí v Uhorsku, sa stali zdrojom viacerých neskorších konfliktov. Určité politické kruhy sa aj dnes často odvolávajú na niekdajšiu uhorskú národnostnú politiku. Dôvodom je jednostranná interpretácia zďaleka nie jednoduchých procesov, ktoré viedli ku vzniku národného povedomia a identity jednotlivých etník. Pred historiografiou stojí úloha, aby sa pokúsila rozriešiť rozpory. K tomu je však v prvom rade potrebné zodpovedať otázky týkajúce sa identity a národného povedomia. Kniha Ivana Halásza sa pokúša práve o to.

Ivan Halász sa zaoberá alternatívami, ktoré ovplyvňovali formovanie slovenského národného povedomia. Zároveň nás oboznamuje so znakmi vývoja maďarskej a slovenskej národnej identity. Upozorňuje, že Slováci boli v nevýhode, keď nastúpili na cestu modernizácie. Periférne spoločnosti (autor sem zaraďuje všetky stredoeurópske spoločnosti) si v 19. storočí vytýčili za cieľ nasledovať západoeurópsky vzor. Keďže Slovákom chýbali štátoprávne tradície, najprv si museli vyjasniť otázky vlastnej identity. Kým maďarská národná identita vznikala v duchu stavovských tradícií a neskôr jazykového nacionalizmu, v kruhu Slovákov bolo súčasne prítomných viacero typov identít. Ivan Halász definuje nasledovné identity: „povedomie uhorskosti“ – neskôr sa stotožnilo s príslušnosťou k uhorskému politickému národu; povedomie patričnosti k „veľkému slovanskému moru“; československé povedomie; pocit príslušnosti k slovenskému etniku; uhorské jazykovo–kultúrne alebo politické povedomie; subnacionálne národné povedomie; regionálne povedomie (s. 16–23).

Publikácia, ktorá vyšla vo vydavateľstve Kalligram, obsahuje 13 štúdií. Niektoré z nich už boli v minulosti publikované. Hoci hlavná výskumná oblasť autora spadá do tematických okruhov ako je štátoveda, právna veda a apolitické vedy, vydal aj niekoľko prác venovaných problematike Slovákov v 19. storočí.¹

¹ Halász, Iván: A pesti szlovák evangélikusok. In: *A közép-európai irodalmak*. Red.: Ábrahám, Barna–Illés Pál Attila. Budapest, 2008, s. 159–200; Halász, Iván: Martin Morhác és a pesti szlovák evangélikus gyülekezet utolsó dualizmus kori éve (1906–1919) In: *A Duna vallomása: tanulmányok Käfer István hetvenedik születésnapjára*. Red.: Ábrahám, Barna–Pilecky, Marcell. Piliscsaba, 2006. s. 347–357; Halász, Iván: Ján Nepomuk Bobula. In: *Szlovák életpályák a dualizmus kori Budapesten: Ján Nepomuk Bobula, Milan Hodža*. Red.: Szabó, Orsolya–Kovács, Anna. Budapest, 2003. s. 5/57–23/67; Halász, Ivan: *Cirkev, národ, štát: Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873–1906)*. Piliscsaba,

Ako Ivan Halász uvádza v úvode, vo viacerých prípadoch sa príspevky publikácie prelínajú. Autor cituje mnohé primárne pramene. Ide o spisový materiál uložený v Krajinskom evanjelickom archíve (*Evangélikus Országos Levéltár*) a dobové periodiká. Vo viacerých prípadoch hľadá význam pojmov, ktoré sa spájajú s národnou identitou (maďarón, renegát, lojálny Slovák) porovnávaním diel slovenskej beletrie. Štúdie nie sú napísané rovnakým štýlom. Niektoré majú voľnejšiu štruktúru, v iných sú myšlienkové pochody vedené podľa prísnejších pravidiel. Celý obsah publikácie sa však vyznačuje objektivitou. No niekedy sa možno zdá, že sa príliš prízvukuje zložitost' situácie Slovákov. Je to spôsobené aj spomínaným prelínaním sa textu.

O aktuálnosti témy svedčí aj skutočnosť, že maďarská i slovenská historiografia venuje tejto otázke čoraz väčšiu pozornosť.² Z hľadiska obsahovej náplne môžeme túto publikáciu rozdeliť na tri časti. Štúdie v prvom celku prezentujú hlavné charakteristické črty slovenskej národnej identity. Hoci sa kniha zaoberá najmä slovenskou otázkou, na viacerých miestach sa zmieta aj o ostatných národnostiach žijúcich v Uhorsku, čo je prínosné.³ V tomto prípade sú tieto drobné exkurzy veľkou pomocou v tom, aby aj laický čitateľ mohol získať verný obraz o národnostnej politike v 19. storočí a v období dualizmu. Zároveň to ilustruje, že postoje vtedajšej uhorskej politiky k Slovákom sa nedajú skúmať izolovane od iných javov.

Autor viackrát spomína, že pre maďarskú politickú elitu sa pri snahách, ktoré vyvíjali ostatné národnosti, význam slovenskej otázky zmenšoval. Chorvátske, srbské a rumunské hnutie znamenalo pre ňu oveľa väčšiu hrozbu a to aj napriek tomu, že po Chorvátach tvorili Slováci druhé najväčšie etnikum v krajine. Dôvod im na to dával slabý vojenský potenciál Slovákov z roku 1848 a politické i verejnoprávne postavenie ostatných národností. Chorvátsko bolo už v 11. storočí

2003.; Halász, Ivan: Modernizácia a národná svojbytnosť v spore Milana Hodžu a Jozefa Škultétyho. In: *Slowacja w obliczu Europy: sonda: materialy z konferencji naukowej*. Zost.: Janaszek-Ivaničková, Halina. Czieszyn-Katowice, 2000. s. 40–48; Halász, Iván: Szlovák karrierlehetőségek a dualizmus korában – Możliwości kariéry pre Slovákov v Budapešti počas dualizmu. In: *A budapesti szlovákok kulturális öröksége = Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slovákov: az 1997. évi budapesti nemzetközi konferencia szöveggyűjteménye = zborník materiálov vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou v Budapešti v roku 1997*. Zost.: Hrivnák, Michal. Budapest, 1997. s. 70–82.

² Pozri práce nasledovných autorov: Moritz Csáky, Gabriela Kiliánová, Elena Mannová, Juraj Podoba, Štefan Šutaj, Peter Zajac, Balázs Ablonczy, Ábrahám Barna, József Demmel, Gábor Sonkoly, László Szarka atď.

³ V roku 1880 tvorili Maďari 46,6% celkového obyvateľstva Uhorska. Vládnuci národ teda predstavoval iba relatívnu väčšinu. Rumunov bolo 17,5%, Nemcov 13,6%, Slovákov 13,5%, Srbov a Chorvátov 4,5% a Rusínov 2,6%. Porovnaj: Katus, László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Pécs, 2009. s. 329.

autonómnou uhorskou provinciou. Na rozdiel od neho však slovenské oblasti nikdy nepredstavovali samostatnú administratívnu jednotku. Autonómne územie nemali ani Srbi či Rumuni. Srbi však mali zabezpečenú cirkevnú samostatnosť. Rumuni si chceli počkať na reformy, ktoré by im zabezpečili dominantnú úlohu. Ivan Halász zaraďuje do skupiny štúdií prinášajúcich prehľad o otázke národnej identity aj práce zaoberajúce sa „lojálnymi Slovákami“ a politikou Slovákov voči Židom. S potrebnou precíznosťou ilustruje, aké zložité je oddeliť od seba význam výrazov lojalny Slovák, maďarón a asimilovaný Slovák a pojmov *národovec* a *vlastenec*. Lojalita je relatívna. Často ide o jav, na ktorý vplyvajú konkrétne udalosti alebo procesy a jej interpretácia sa môže meniť v každom období. Podľa autora sa nám namiesto fabrikovania rôznych definícií možno podarí lepšie pochopiť problematické pojmy pomocou skúmania sebaidentifikácie historických osobností. On sa o to pokúsil porovnaním verejného účinkovania Daniela Bacháta, Jána Bobulu, Samuela Czambela a Adolfa Pecháňa.

Je všeobecne známe, že vlna modernizácie v 19. storočí nezasiahla jednotlivé národnosti rovnakou intenzitou. O tom, aký vplyv mala prítomnosť na modernizáciu lepšie pripravenej etnickej alebo náboženskej skupiny na rozvoj dominantnej národnosti v určitej oblasti, sa väčšinou nezmieňujú ani knihy zaoberajúce sa slovensko-maďarskými vzťahmi. Túto absenciu odstraňuje štvrtá štúdia tejto publikácie, ktorá sa venuje politike Slovákov voči hornouhorskej židovskej komunite. Autor vykreslil spoločenskú štruktúru vtedajšej židovskej komunity pomocou štatistických tabuliek. Dôležitú úlohu v štúdiu má prezentovanie slovenskej protizidovskej politiky, ktorá sa od 70. rokov 19. storočia čoraz viac radikalizovala. Ivan Halász v nej podáva názory Svetozára Hurbana Vajanského o hospodárskej prevahe Židov a o ich asimilácii s maďarským národom. Zmieňuje sa aj o tom, že podľa Vajanského sa silnejúci antisemitizmus mohol stať základom maďarsko-slovenskej spolupráce.

Po prvých štyroch štúdiách autor prezentuje ťažkosti skúmania národnej a politickej identity na príklade konkrétnych historických osobností. Ako prvé porovnáva postavu Lajosa Kossutha a Ľudovíta Štúra, potom sa zaoberá osobnosťou Jána Kalinčiaka, Jána Nepomuka Bobulu, Daniela Bacháta, Martina Morháča, Milana Hodžu a Jozefa Škultétyho. Všetko to robí v duchu toho, že „národná a etnická identita nikdy nepredstavuje úplný statický pojem, lebo podobne ako všetko iné v živote jednotlivca a národov časom aj ona prechádza zmenami“ (s. 10). Okrem etnického a národného povedomia vplýva na formovanie identity aj náboženstvo, spoločenská situácia, povolanie a politické presvedčenie.

Uvedené skutočnosti vyplývajú predovšetkým z opisu životnej cesty Daniela Bacháta, ktorý v prvej etape svojho pôsobenia kritizoval maďarónov. Neskôr, keď sa dostal do Pesti, musel vyhovieť viacerým požiadavkám. Popri tom, že

sympatizoval so slovenskými národnými buditeľmi, musel podporovať aj myšlienku uhorského vlastenectva. V roku 1874 ho na tom istom zasadaní, kde sa prijalo uznesenie o zrušení slovenských gymnázií v Revúcej a Martine, zvolili do čela evanjelického cirkevného zboru v Pešti. Uznesenie deklarovalo, že vnútorná autonómia cirkví sa vzťahuje aj na oblasť vzdelávania, no zároveň sa nesmie v duchu cirkevnej autonómie útočiť proti vlasti a jej zákonom.

Historické osobnosti, ktoré si zvolil Ivan Halász, reprezentujú rôzne spoločenské vrstvy. Lajos Kossuth a Ľudovít Štúr boli politici. Obaja pochádzali z Horného Uhorska. Hoci sa aj medzi Kossuthovými predkami našli Slováci, u neho nebolo ani stopy po slovenskej identite. V románoch prozaika Jána Kalinčiaka sa bez akýchkoľvek problémov znášajú „slovenskosť, slovanskosť a uhorský patriotizmus“. Životná dráha Jána Bobulu sa dá považovať za typický príklad úspešného príbehu. Ako staviteľ sa dostal do Pešti, absolvoval stredoškolské štúdiá, získal univerzitný diplom, neskôr publikoval, vlastnil periodikum a stal sa redaktorom. Aj v jeho prípade autor poukazuje na to, že k tomu, aby si vybudoval kariéru, zrejme prispela aj znalosť maďarčiny. Predsa je ťažké určiť, do akej miery sa asimiloval. Nikdy sa totiž nedostal do situácie, v ktorej by musel verejne poprieť svoju slovenskosť.

Posledné dve štúdie publikácie sa zaoberajú takými aktuálnymi otázkami, ako je prítomnosť rôznych priestorových perspektív v slovenských a maďarských dejinách a menšinová otázka v stredoeurópskom priestore. V súvislosti s vyučovaním dejepisu v Maďarsku a na Slovensku pripomína, že najpodstatnejší problém vychádza z toho, že chýba vysvetlenie pojmov. V rámci Uhorského kráľovstva neexistoval samostatný administratívny celok s názvom Slovensko. Pre maďarskú historiografiu je teda neprijateľné, aby sa v spojitosti s udalosťami pred rokom 1918 označovali severné oblasti Uhorska ako Slovensko. Napriek tomu je to súčasťou starých tradícií slovenského dejepisectva. Slovenská historiografia zas nesúhlasí s nemiestnym používaním pojmu Felvidék.⁴ Ivan Halász považuje multikulturalizmus a národnostnú otázku za háklivé otázky výučby dejepisu v Maďarsku. Nazdáva sa, že napriek tomu, že sa spomínaným tematickým okruhom zaoberá celý rad maďarských učebníc, sa v mnohých prípadoch k nemu pristupuje nesprávne.

⁴ Pojem „Felvidék“ (Horná zem) prešiel za posledné dve storočia značnými zmenami. Do 19. storočia označoval severnú oblasť Uhorska obývanú prevažne slovanským obyvateľstvom. V 19. storočí sa jeho význam rozšíril aj na oblasti v okolí Miskolca a Salgótarján a na hornatú časť Podkarpatskej Rusi. Po roku 1918 sa pojmom Felvidék označovali územia pripojené k Československej republike. To sa už však nezhodovalo s predošlým geografickým celkom. V súčasnosti sa pod týmto pojmom vo všeobecnosti chápu Maďarmi obývané územia na juhu Slovenska.

Myslí si, že veľký problém spôsobuje to, že „stredoškolské vyučovanie dejepisu je ešte aj v súčasnosti v našom regióne predovšetkým históriou politických udalostí, uvedený fakt zvädza k tomu, že sa pod vplyvom výučby maďarského verejnoprávneho života v študentoch utvára obraz úplne maďarského charakteru celého Uhorska. Keď sa na vec pozrieme z hľadiska verejného života 19. storočí, tento obraz ani nie je zavádzajúci, presnejšie nie je úmyselne zavádzajúci. Ide tu skôr o terminologický a pedagogický omyl.“ (s. 215). Ako riešenie navrhuje, aby sa pri prezentovaní spoločných historických udalostí zároveň uvádzali aj iné hľadiská.

Menšinová otázka sa mimochodom dostala do tejto publikácie preto, lebo „spomedzi tzv. vyšehradských krajín má aktuálnu skúsenosť s reálnou menšinovou problematikou a s dobre organizovanou, politicky primerane zastúpenou skutočnou národnou menšinou v súčasnosti už len Slovensko“ (s. 225). Autor upozorňuje na dve zákonitosti. Väčšinový národ je zvyčajne spokojný so situáciou menšiny. V niektorých prípadoch považuje práva menšín za prehnané. Menšinu však vlastná situácia znepokojuje, a to aj vtedy, keď je znepokojovanie neopodstatnené. Štúdia ponúka krátky prehľad o klasifikácii menšinových spoločenstiev a o prostriedkoch menšinovej politiky.

Keďže práca Ivana Halásza je písaná zrozumiteľným štýlom a jej línia sa ľahko sleduje, je vhodná na to, aby sa okrem odborných kruhov mohla s národobudovateľskými procesmi dlhého 19. storočia oboznámiť aj širšia čitateľská verejnosť. Výstižne a z dôrazom na podstatu sú v nej zhrnuté charakteristické znaky formovania slovenskej identity. Namiesto detailného približovania politických okamihov predkladá čitateľovi rôzne formy identít prostredníctvom jednotlivých osobností, pričom je v nej obsiahnuté celé 19. storočie. Ak by niekto zabľúdil v labyrinte rôznych typov identít, v štúdiách Ivana Halásza nájde vzor a návod na určenie identít.

Anikó Hajdú

Preklad: Angelika Šrámková